

Journal of Nobility Studies

VIRTUS

20 | 2013

Serge ter Braake*

Patriotten en prinsgezinden in Gelderland door de ogen van drie notabelen

238

J. Baartmans, *Robert Jasper baron van der Capellen tot den Marsch (1743-1814). Regent, democraat en huisvader* (Hilversum: Verloren, 2010, 236 p., ill.); M.A.M. Franken, *Willem Anne Schimmelpenninck van der Oije. Een notabel Gelders regent op het breukvlak der tijden, 1750-1816* (Utrecht: Matrijs, 2011, 256 p., ill.); B. Koene, *Schijngestalten. De levens van diplomaat en rokkenjager Gerard Brantsen (1735-1809)* (Hilversum: Verloren, 2013, 408 p., ill.)

Nederland aan het einde van de achttiende eeuw mag zich de afgelopen jaren verheugen in een gezonde stroom van publicaties. Zowel wetenschappers als leken zijn weer in toenemende mate geïnteresseerd in deze periode van patriotten en prinsgezinden. De mannen die het onderwerp zijn van de hier te bespreken drie biografieën bewogen zich in die tijd in de top van de Nederlandse maatschappij. Het aardige van het samen bespreken van deze drie biografieën is dat ze handelen over drie mannen uit Gelderland, van wie één duidelijke patriot, één duidelijke orangist en één gematigde patriot. We krijgen daardoor een gevarieerd perspectief op verschillende belangrijke gebeurtenissen uit de vaderlandse geschiedenis.

Voordat we kijken naar de biografieën zelf eerst kort iets over de auteurs. Wat meteen opvalt is dat het gaat om drie heren van gevorderde leeftijd. Jacques Baartmans (1937) en Martien Franken (1931) stammen nog van voor de oorlog, terwijl ook Bert Koene (1943) al enige tijd met pensioen is. Baartmans promoveerde in 2001 op een proefschrift over geschriften van Noord-Nederlandse patriotten in de Oostenrijkse Nederlanden en heeft ook nog diverse andere werken op zijn naam staan. Franken publiceerde reeds in 1966 zijn eerste boek, een proefschrift over Coenraad van Beuningen. In 1993 publiceerde hij een twee-

* Vrije Universiteit, Amsterdam – s.ter.braake@vu.nl.

Robert van der Capellen tot den Marsch (*doek, Arnold Kaldenbach, 1777; coll. Stedelijk Museum Zutphen*)

de boek en sinds 2002 is hij verantwoordelijk voor een regelmatige publicatiestroom. Koene promoveerde in 1975 in de bètawetenschappen, maar publiceerde sinds 2003 maar liefst zes boeken, doorgaans lovend gerecenseerd vanwege de toegankelijkheid, over verschillende periodes uit de Nederlandse geschiedenis. De auteurs zijn dus drie gepensioneerde *doctors*, die zich vooral na hun pensionering met enthousiasme hebben gestort op de studie van de vaderlandse geschiedenis.

Bij de beoordeling van een biografie zou altijd de vraag gesteld moeten worden of de geportretteerde op een verantwoorde wijze in zijn tijd is geplaatst. Hoe verhoudt het onderwerp van een biografie zich tot zijn tijdgenoten en in hoeverre was hij uniek of juist een kind van zijn tijd? Zonder die context, de achtergrond waarop een geportretteerde figureert, is het immers onverantwoord om aan iemand kenmerken toe te schrijven als ‘goed bestuurder’, ‘dapper’, ‘intelligent’ of wat dan ook. Als de beschrevene blijft ‘zweven’ voor een weinig gedefiniëerde achtergrond, dan biedt een biografie een leuke inkijk in een andere wereld, maar voegt zij weinig toe aan het wetenschappelijke beeld van een persoon of een tijdvak. Aangezien alle drie de auteurs de graad van *doctor* mogen voeren en er geen disclaimers in de boeken

staan die anders suggereren, ga ik er van uit dat ze met hun biografieën ook een bijdrage hebben willen leveren aan de wetenschap. Ik zal hun werken dan ook mede daar op beoordelen.

Laten we beginnen bij de biografie van Baartmans over Robert Jasper baron van der Capellen tot den Marsch. De geportretteerde was een edelman die zich ontpopte als leider van de patriotten. Zijn keuze voor de patriotten zou zijn ingegeven door een conflict met stadhouder Willem V, vroeg in zijn leven. Hij was goed bevriend met zijn beroemdere neef Joan Derk van der Capellen tot den Pol, die de geschiedenisboeken is ingegaan als de auteur van het pamflet *Aan het Volk van Nederland*, dat een soort grondtekst werd voor de patriotten. Na diens dood nam Van der Capellen tot den Marsch zijn plaats in als leider van de patriotten. Het Hof van Gelderland veroordeelde hem vanwege zijn positie in 1788 zelfs ter dood. In de periode van de patriottische ballingschap leidden interne conflicten tussen de patriotten en het toenemende gewelddadige karakter van een aantal van hen ertoe dat Van der Capellen tot den Marsch zich terugtrok als leider en ook na de stichting van de Bataafse Republiek geen rol van betekenis meer heeft gespeeld. Familieproblemen, een slechte gezondheid en een gebrek aan erkenning voor zijn inzet tijdens de ballingschap zorgden er voor dat hij nog tot 1802 in Frankrijk bleef plakken. Hij kon – of wilde – weinig meer ondernemen.

240

Baartmans probeert het imago van Van der Capellen tot den Marsch van een ‘twijfelaar’ weg te poetsen en slaagt daar deels in. Wellicht onbedoeld komt daar echter het beeld van oude zeurkous voor in de plaats die weinig daadkrachtig is op de momenten dat het er echt toe doet, hoe begrijpelijk de auteur die houding ook probeert te maken. In meer positieve zin krijgen we ook het beeld te zien van een sympathieke huisvader, die gebukt ging onder de zorgen voor zijn kinderen. De opbouw van het boek, deels thematisch en deels chronologisch, maakt het boek het minst toegankelijke van de drie biografieën. De auteur treedt bovendien soms door enige mate van heldenverering teveel in details (vooral in hoofdstuk 2), springt af en toe van de hak op de tak en laat onnodig vaak lange lappen tekst uit originele bronnen terugkomen in het boek. De persoon van Van der Capellen tot den Marsch wordt hier en daar wel vergeleken met tijdgenoten, maar in feite blijft het een portret dat zich niet veel verder uitstrekt dan de contouren van hem zelf.

Franken schreef een beter leesbaar boek over Willem Anne Schimmelpenninck van der Oije. De band van de hoofdpersoon met het Oranjestad wordt meteen duidelijk uit zijn twee voornamen, die hij kreeg omdat stadhouder Willem IV en zijn echtgenote bij zijn doop (in naam) optraden als peter en meter. Dankzij de inspanningen van zijn vader Andries, over wie Franken al eerder een biografie publiceerde, en de patronage van de Oranjes werd Schimmelpenninck van der Oije al snel verkozen tot de hoogste functies in Gelderland en werd hij een buitengewoon gezien en geacht personage, dat veel invloed had op het benoemingsbeleid van de stadhouder in Gelderland. Door de politieke omwentelingen en het buitenspel zetten van de stadhouder kwam hij er echter niet meer aan te pas. Dat had niet alleen met zijn overduidelijke band met de Oranjes te maken, maar ook met zijn eigen neiging om zich bij tegenslagen terug te trekken onder het mom van ziekte. De auteur vermoedt dat hij leed aan een somatisatiestoornis.

Franken maakt zich meer dan Baartmans schuldig aan een ongewenste heldenverering van zijn hoofdpersoon, zelfs al heeft hij ook oog voor zijn tekortkomingen. De auteur is bijvoorbeeld wel heel erg optimistisch als het gaat om de manier waarop Schimmelpenninck

van der Oije zijn ambten vervulde. We lezen bijvoorbeeld dat hij door zijn ‘sterke gestel’ de ritten en boottochten die hij als dijkgraaf moest verrichten goed kon verdragen (p. 45). Dit sterke gestel wordt echter alleen maar genoemd in een aanbevelingsbrief van zijn vader voor de functie, die toch heel moeilijk een objectieve bron genoemd kan worden. We weten überhaupt niet in hoeverre hij zich werkelijk veelvuldig met deze tochten bezighield of dat hij het meeste overliet aan zijn ondergeschikten. Op het moment dat Schimmelpenninck van der Oije werd benoemd tot drost van de Hoge Heerlijkheid Het Loo, lezen we dat hij dat op ‘kenmerkende wijze’ deed (p. 147). Het blijft de vraag in hoeverre deze ‘wijze’, voor zover die überhaupt met enige mate van wetenschappelijke fundering vastgesteld kan worden, zich verhiield tot de ‘wijze’ van andere hoogwaardigheidsbekleders. De nekharen van ondergetekende gaan bij speculaties over beweegredenen van Schimmelpenninck van der Oije hier en daar recht overeind staan (p. 74, 169), zeker als de auteur meent te weten dat een bepaalde eigenschap, voor zover die al aan te tonen is, ‘in zijn natuur besloten’ was (p. 216), of ‘aangeboren’ (222).

Tot slot de biografie over Gerard Brantsen van Koene, zoals we gewend zijn van deze auteur zeer toegankelijk geschreven en wat mij betreft in alle opzichten de meest geslaagde van de drie. Brantsen was afkomstig uit een prominent niet-adellijk, orangistisch Arnheems patriciërsgezicht. Hij bracht een groot deel van zijn werkende leven in het regeringscentrum van Frankrijk door, als ambassadeur van de Republiek. Door een gebrek aan vertrouwen in stadhouder Willem V werd Brantsen in het kamp van de patriotten gedreven, terwijl de rest van de familie orangistisch bleef. Men zou kunnen zeggen dat hij vooral uit opportunisme handelde, maar Koene weet overtuigend aan te tonen dat Brantsen tijdens zijn carrière tamelijk consequent was. We krijgen, door de ogen van Brantsen, een mooie blik op gebeurtenissen van wereldformaat, zoals de Franse Revolutie en de opkomst van Napoleon (van dichtbij) en de onafhankelijkheidsstrijd van de Verenigde Staten tegen Engeland (van veraf). Daarnaast leren we ook het nodige over het persoonlijke leven van Brantsen, zoals zijn verhouding met een Franse danseres en zijn verdriet na het overlijden van een van zijn honden. Na een lange periode van werkloosheid door het overwicht van de stadhouderlijke partij tussen 1787 en 1795, wist hij zich begin negentiende eeuw te herstellen als lid van het staatsbewind van de Bataafse Republiek en grootceremoniemeester voor koning Lodewijk Napoleon.

Het boek is voor een zeer groot deel gebaseerd op de correspondentie van Gerard Brantsen, maar de auteur is zich er alleszins van bewust dat dat een vertekend beeld met zich meebrengt (p. 385-392). Koene speculeert minder dan de andere twee auteurs en weet overtuigender een genuanceerd beeld neer te zetten van zijn personage. In de ondertitel wordt Brantsen opgevoerd als ‘diplomaat en rokkenjager’. Het eerste is zonder meer waar, maar voor het tweede zijn niet buitengewoon veel aanwijzingen. Koenes ‘bewijslast’ beperkt zich tot wat losse opmerkingen in de correspondentie, Brantsens verhouding met een Franse danseres en het bestaan van twee (min of meer erkende) bastaardkinderen. Een vergelijking met het seksuele gedrag van andere ongetrouwde prominenten aan het eind van de achttiende eeuw zal moeten uitwijzen of het gedrag van Brantsen hem daadwerkelijk tot een *womanizer* maakte, of eerder tot iemand die ‘gewoon’ serieel monogaam was voor de normen van die tijd. Inzichtelijker is Koene als hij meldt dat van de zes mannelijke Brantsens van de generatie van Gerard Brantsen er maar vier in het huwelijk traden. Hij was hier in zijn

familie dus niet bepaald uniek in, maar het zou interessant zijn om te weten of de mannen in vergelijkbare families ook zo vaak ongehuwd bleven.

Alles bij elkaar is de Nederlandse geschiedschrijving drie mooie biografieën rijker, die elkaar ook regelmatig aanvullen. De drie hoofdpersonen figureren regelmatig in elkaars biografieën, wat weer tot een rijker beeld leidt. Zo is het interessant om te lezen dat Gerard Brantsen de conclusies van Franken over Schimmelpenninck van der Oije bevestigt door hem te bestempelen als een hypochonder (p. 131). Ook bij verschillende belangrijke gebeurtenissen speelden alle drie de heren een rol en bieden daar bij monde van hun biografen een eigen perspectief op. In 1782 en 1783 waren er ‘patriotse woelingen’ in Arnhem, min of meer onder aanvoering van Van der Capellen tot den Marsch. Toen het volk te hoop liep tegen de verplichting om zijn geliefden op de nieuwe begraafplaats buiten de Velperpoort te begraven, moesten de Arnhemse schepenen inbinden, zeer tegen de zin van de schepenen Schimmelpenninck van der Oije en Hendrik Brantsen (een neef van). Hoewel Gerard Brantsen patriotsgezind was, liet hij zich in niet mis te verstane bewoordingen uit over deze in zijn ogen ongewenste volksinvloed. Van der Capellen tot den Marsch stond juist vierkant achter de Arnhemse burgers (Franken, p. 114-115, Koene, p. 158-159).

242

Het is jammer dat deze drie biografieën, maar ook biografieën in het algemeen, zo weinig aandacht besteden aan de vergelijking met andere personen van vergelijkbare signatuur. Over alle belangrijke figuren uit de patriottentijd zijn er genoeg biografische gegevens beschikbaar (via bijvoorbeeld het Biografisch Portaal van Nederland) om dat in ieder geval verkennend te doen. Zelfs op basis van deze drie biografieën alleen kunnen al de nodige vergelijkingen getrokken worden die het een en ander in een breder perspectief plaatsen en wellicht kunnen stimuleren tot het formuleren van hypotheses over bepaalde patronen. Zowel de familie van Van der Capellen tot den Marsch als van Brantsen werd bijvoorbeeld gespleten door de strijd tussen patriotten en prinsgezinden. Alle drie de heren studeerden rechten, maar deden dat niet altijd op dezelfde plaats (Brantsen in Leiden, Van der Capellen tot den Marsch in Utrecht, Schimmelpenninck van der Oije in Harderwijk en Utrecht). Van der Capellen tot den Marsch rondde als enige zijn studie niet af met een promotie (Baartmans, p. 23), waarmee hij volgens Franken (p. 21, hoewel zonder voetnoot) onder edelen eerder regel was dan uitzondering. Als we over Schimmelpenninck van der Oije lezen dat hij zich *al* op veertienjarige leeftijd inschreef in Harderwijk, dan vragen wij ons af hoe we dat precies moeten duiden als we dat vergelijken met Brantsen (15) en Van der Capellen tot den Marsch (18). Was het werkelijk een zo ongebruikelijke leeftijd? Bij Brantsen wordt er overigens met geen woord gerept over de al dan niet bijzondere leeftijd waarop hij zijn studie aanving. Zowel Van der Capellen tot den Marsch als Schimmelpenninck van der Oije had een grote voorliefde voor geschiedenis. Alleen Van der Capellen tot den Marsch was gehuwd, terwijl alleen Schimmelpenninck van der Oije voor zover wij weten kinderloos bleef. Van der Capellen tot den Marsch en Schimmelpenninck van der Oije trokken zich beiden door de politieke omstandigheden terug uit het publieke leven, terwijl Brantsen bij eenzelfde tegenslag bleef knokken voor zijn positie. Brantsen was de enige van de drie die niet van adel was. Alle drie de heren verbleven een periode in Frankrijk, maar Brantsen en Van der Capellen tot den Marsch bleven daar langer plakken dan vermoedelijk voor hun carrière goed was. Brantsen en Schimmelpenninck van der Oije waren beiden schepenen van Arnhem, maar ook de minst

actieve leden van dat college. Brantsen moest als enige van de drie continu druk solliciteren om zijn carrière gaande te houden. Et cetera.

In het medium van dit tijdschrift is het tot slot nog aardig om een aantal zaken aan te halen die gaan over de bevoorrechte positie van de adel in de Nederlandse maatschappij aan het eind van de achttiende eeuw. Door de Franse ideeën over gelijkheid werd in 1795 de adel afgeschaft, waardoor Schimmelpenninck van der Oije alleen nog met 'burger' aangeschreven werd (Franken, p. 172). Hij kreeg uiteindelijk wel een adviesfunctie bij het weer instellen van de adel na de terugkeer van de Oranjes. Van der Capellen tot den Marsch las in een geschrift van een voorvader de volgende wijze woorden: 'Voor alles past het personen van adel ervoor te zorgen dat hun zoons studeren en niet alleen op grond van hun titel, verkregen van hun voorouders, maar ook vanwege eigen verdiensten in eervolle functies benoembaar zijn en dat zij laten zien dat zij het waard zijn als ze gekozen worden boven niet-adellijke personen die gestudeerd hebben' (Baartmans, p. 18). Brantsen schreef tot slot de volgende bespiegelingen over de waarde van de adel: 'De prins (StB: stadhouder Willem V) behoorde te beseffen dat in een republiek het patriciaat gelijkwaardig is aan de ridderschap en dat in alle andere landen een persoon die bekleed is geweest met de hoge waardigheid van ambassadeur [...] *ipso facto* voor genobiliteerd [geadeld] wordt gehouden. Die fout is bij hem echter geradieerd [diep geworteld] en al die kleine jonkertjes stijven hem daarin' (Koene, p. 236).

20 | 2013

